

DRUKI NYSKIE W ZBIORACH SPECJALNYCH BIBLIOTEKI ŚLĄSKIEJ

Wstęp

Niewielka ilość zbiorów specjalnych w Bibliotece Śląskiej przed wojną i ich straty w okresie okupacji zostały w pełni zrekompen-sowane przez liczne i cenne nabytki po roku 1945 drogą kupna, darów i wymiany, a przede wszystkim poprzez włączenie do Biblioteki wielu księgozbiorów w ramach zabezpieczania zasobów bibliotecznych¹.

Akcja ta rozgrywała się na marginesie innych spraw budzącego się od nowa bibliotekarstwa polskiego. Była bezwzględnie konieczna i bardzo ważna. Informacje o zabezpieczaniu katowickich zasobów bibliotecznych — w pierwszej kolejności Biblioteki Śląskiej — zawiera wydawnictwo *Biblioteka Śląska 1922–1972* pod redakcją Jana Kantyki (Katowice 1973). W 1974 roku ukazała się monografia Czesława Wawrzyniaka *Publiczne biblioteki powszechne na Śląsku Opolskim 1945–1965* (Wrocław—Warszawa 1974), w której jeden z rozdziałów poświęcono zabezpieczaniu księgozbiorów na Śląsku Opolskim. Autor podkreślił rolę ówczesnego województwa śląsko-dąbrowskiego — w tym również Biblioteki Śląskiej — w zakresie zabezpieczania księgozbiorów i całych bibliotek na ziemiach zachodnich. O całokształcie zagadnień związanych z przejmowaniem księgozbiorów w latach 1945–1946 oraz 1947–1955 pisał kierujący tą akcją Franciszek Szymiczek². Pomyśl-

¹ J. Mayer *Dział Zbiorów Specjalnych*. W: *Biblioteka Śląska 1922–1972*. Pod red. J. Kantyki. Katowice 1973, s. 147.

² F. Szymiczek: *Akcja zabezpieczająca i rewindykacyjna na Śląsku*. „Bibliotekarz” R. 13: 1946, nr 5, s. 118–119. Zob. także: *Zabezpieczanie księgozbiorów na ziemiach odzyskanych Górnego i Opolskiego Śląska*. (Informacje oraz fragmenty z artykułów Franciszka Szymiczka i Czesława Koziola). „Zaranie Śląskie” R. 17: 1946, z. 1/2, s. 74–75 oraz F. Szymiczek: *Akcja zabezpieczania bibliotek i księgozbiorów na Śląsku w świetle dokumentów i wspomnień własnych...* „Książnica Śląska” T. 20: 1975–1978 druk 1980, s. 26–61.

nemu przebiegowi działań sprzyjało przekazanie ówczesnemu dyrektorowi Biblioteki Śląskiej, Pawłowi Rybickiemu, specjalnego pełnomocnictwa w zakresie ochrony i zabezpieczania księgozbiorów województwa.

W styczniu 1947 roku utworzono w Bytomiu Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych. Akcja rewindykacyjna doprowadziła do przewiezienia cennych dzieł z różnych miejscowości na Opolszczyźnie, głównie z powiatów nyskiego i grodkowskiego, do Bytomia. Dnia 31 marca tegoż roku Urząd Miejski w Nysie zwrócił się do Zbiornicy z prośbą o pozostawienie w Nysie wielkiej biblioteki gimnazjalnej („Carolinum”) jako bazy tworzącego się tam Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Cenny księgozbiór zawierał jeszcze przed wojną wiele rękopisów, inkunabułów i starych druków, wśród nich sporo najrzadszych druków polskich, z których większość, niestety, padła ofiarą pożogi wojennej.

Przedstawiciel Zbiornicy brał udział w inauguracyjnym posiedzeniu Towarzystwa, a pozostawienie księgozbioru słynnego jezuickiego gimnazjum w Nysie uwarunkował licznymi zastrzeżeniami, które okazały się w pełni uzasadnione³.

W grudniu 1950 roku musiano zlikwidować bibliotekę gimnazjalną byłego „Carolinum”, gdyż utworzone Towarzystwo Przyjaciół Nauk — na skutek różnych zmian personalnych i organizacyjnych — rozpadło się. Biblioteka — będąca pod opieką dyrekcji Liceum — w tajemniczy sposób zaczęła „topnieć”. W tej sytuacji dyrekcja szkoły w alarmującym liście prosiła o zabranie książek. Przejęto około 20 tys. wol., w tym dużo starych druków. Niestety, znaczna część egzemplarzy „nyskich” zaginęła. Spośród książek polskich znajdujących się w bibliotece gimnazjalnej zdecydowanie przeważały wydawnictwa o treści religijno-kościelnej, zwłaszcza kontrreformacyjnej, przede wszystkim różne wydania *Pisma Świętego*, katechizmy, agendy, kazania i pisma polemiczne. Całość księgozbioru została jeszcze w Nysie podzielona pomiędzy biblioteki: Bibliotekę Narodową, Bibliotekę Uniwersytecką we Wrocławiu i Bibliotekę Śląską⁴.

³ F. Szymiczek: *Akcja zabezpieczania bibliotek i księgozbiorów na Śląsku...*, s. 46.

⁴ Tamże, s. 48.

CHARAKTERYSTYKA PRZEJĘTEGO ZESPOŁU

Liczący około 1000 pozycji księgozbiór gimnazjum w Nysie, znajdujący się aktualnie w zbiorach Biblioteki Śląskiej, zawiera dzieła częściowo pochodzące z różnych zbiorów kościelnych i klasztornych z pobliza Nysy, która jako siedziba książęca, należąca od XIII wieku do biskupstwa wrocławskiego, odgrywała dla owych ośrodków rolę centrum organizacyjnego.

Wszystkie egzemplarze opatrzone są pieczęcią własnościową biblioteki gimnazjalnej („Ex Bibliotheca Gymnassii Nissensi”) oraz sygnaturami. Znajdują się tu między innymi druki pochodzące z kościoła Bożogrobowców i Franciszkanów w Nysie, a także z kościoła w Głubczycach, jak świadczą zachowane na nich pieczętki.

Wiele druków to pozycje nieznane Estreicherowi, mogące stanowić wartościowy materiał do badań nad dziejami drukarstwa nyskiego.

Zespół — poza rejestracją biblioteczną — nie został opracowany. W całości obejmuje około 140 dzieł z XVI wieku, około 300 z wieku XVII i około 550 z XVIII stulecia. Przeważa w znacznym stopniu tematyka religijna i język łaciński. I tak na przykład wśród dzieł z wieku XVI na ogólną liczbę około 140 tylko 26 jest w języku niemieckim. Język polski natomiast nie jest w ogóle reprezentowany. Rzadkie polonika z tego okresu wydane są w języku łacińskim. W wieku XVIII spotykamy również nieliczne teksty francuskie. Mimo to zbiór ów jest cenny również z tego powodu, iż reprezentuje względnie licznie produkcję drukarstwa śląskiego w jednym z jego ośrodków prowincjonalnych⁵.

W zespole znajduje się sporo druków wydanych w oficynach europejskich (Praga, Frankfurt, Heidelberg, Wiedeń, Kolonia, Antwerpia, Bazylea, Wenecja) oraz na Śląsku (Nysa, Wrocław, Brzeg, Świdnica, Głogów, Głogówek).

Dość licznie reprezentowane są druki tłoczone w samej Nysie, która stanowiła ważną placówkę typograficzną. Jerzy Samuel Bandtkie w badaniach nad historią drukarstwa polskiego specjalną uwagę poświęcił dziejom oficyn śląskich i wytworom ich typograficznej

⁵ J. Mayer: *Dział Zbiorów Specjalnych...*, s. 152.

działalności. Uwzględnił między innymi Nysę, dając obok krótkiego zarysu rozwoju drukarstwa charakterystykę polskich edycji odnośnie do ich cech bibliograficznych, typograficznych i językowych. Badania oparł nie na materiałach archiwalnych, lecz na produktach oficyn. Uwzględnił 8 poloników⁶.

W zespole — wśród druków nyskich — notuje się 25 pozycji z XVI wieku, 83 druki z XVII wieku i 47 dzieł z XVIII wieku.

W niniejszym omówieniu ograniczono się do ogólnego ich scharakteryzowania, ze wskazaniem nielicznych poloników (w rozumieniu dzieł treściowo dotyczących Polski oraz druków, których autorami byli Polacy).

Nysa jako ośrodek naukowy i wydawniczy w XVI-XVIII wieku

Nysa, zwana „śląskim Rzymem”, należała bezsprzecznie do ważniejszych centrów kulturalnych Śląska ze względu na piękne i cenne zabytki sakralne. Starsze i nowsze badania wykazały, że w XVI—XVIII stuleciu była na Śląsku jednym z głównych ośrodków gromadzenia literatury politycznej dotyczącej Polski oraz jednym z najważniejszych punktów handlu książką antyreformacyjną i kontrreformacyjną dla Śląska, Czech, Moraw i Węgier⁷.

Liczne nyskie klasztory posiadały własne zasobne księgozbiory, które zostały zdewastowane podczas pruskiej sekularyzacji w latach 1812—1818.

Ośrodek szkolny w Nysie podlegał przez całą pierwszą połowę XVI wieku silnym wpływom kultury polskiej, promieniującej z Krakowa. Odzwierciedleniem tego interesującego procesu była do czasów II wojny światowej biblioteka parafialna przy kościele św. Jakuba, której najstarsze zasoby kryły w swych złożach znaczną liczbę druków autorów polskich, zwłaszcza produktów oficyn krakowskich.

Szczególnie zaś trzy instytucje podnosiły stolicę księstwa biskupiego do rangi znaczniejszego ośrodka kulturalnego: szkoła parafialna przy

⁶ J.S. Bandtkie: *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim*. T. 3, Kraków 1826, s. 134—139.

⁷ *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*. Red. nauk.: J. Kroszel, S. Popiołek, Wrocław 1970, s. 70.

kościół św. Jakuba, działająca w latach 1575—1656, seminarium duchowne oraz słynne jezuickie gimnazjum, zwane „Carolinum”⁸. Założone w czasach wojny trzydziestoletniej miało zwalczać szerzące się wpływy reformacji i przyczynić się do odrodzenia życia katolickiego na Śląsku, zwłaszcza w biskupstwie wrocławskim. Jako jedyny na początku XVII wieku naukowy ośrodek katolickiego życia na Śląsku przyciągało gimnazjum swoim poziomem nauki, a przede wszystkim duchem humanistycznym, wielu z dalekich nawet rubieży państwa polskiego. W drugiej połowie XVII i w XVIII stuleciu było jednym z najwyżej postawionych naukowo i organizacyjnie zakładów szkolnych tego rodzaju. Wyparło niemal całkowicie wpływy miejscowej szkoły parafialnej. Początek historii zakładu związany jest z rokiem 1624⁹, kiedy to Karol Habsburski, ówczesny biskup wrocławski, po sprowadzeniu jezuitów do Nysy ufundował dla nich gimnazjum. Drugim fundatorem był królewicz Polski i Szwecji, siostrzeniec Karola Habsburskiego, Karol Ferdynand Waza, który ofiarował 240 tys. guldenów na rozbudowę zakładu. W 1634 roku kanonik krakowski Wawrzyniec Boresta przeznaczył na podobny cel 3 tys. talarów. Dar dla „Carolinum” w wysokości 7 tys. talarów przekazał także Jerzy Górecki — lekarz osobisty Zygmunta Wazy¹⁰.

W bibliotece gimnazjalnej zachowane są jeszcze piękne półki biblioteczne, od podłogi do stropu, z wysokimi drabinami i ręcznymi wózkami-półkami. Z malowanego stropu można odczytać nazwiska

⁸ J. Mandziuk: *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie*. „Roczniki Biblioteczne” R. 20:1976, z. 1—2, s. 27.

⁹ Otwarcie nastąpiło 23 kwietnia 1624 roku (podają za: H. Barycz: *Miedzy Nysą a Krakowem*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 26: 1971, nr 4, s. 447). Odpis aktu fundacyjnego znajduje się w sprawozdaniu rocznym z 1822 roku (Scholz: *Zur geneigten Theilnahme...*) w Archiwum Liceum Ogólnokształcącego w Nysie (przypisuję za: K. Strzałkowski: *Polacy z Rzeczypospolitej w dziejach nyskiego Carolinum*. „Kwartalnik Opolski” R. 11:1965, nr 2, s. 15). O tradycjach polskości Carolinum świadczą także historyczne dokumenty immatrykulacyjne przechowywane w Muzeum Nyskim, gdzie pod datą 1656 zapisane jest tłustym drukiem nazwisko Michała Korybuta Wiśniowieckiego, późniejszego króla Polski. Występują także nazwiska brata i syna króla Jana Sobieskiego Marka i Jakuba. Natomiast sam król, jak podaje tradycja, miał się tu zatrzymać w marszu na odsiecz Wiedniowi (zob. T. Łomny: *Piękny jubileusz nyskiego Carolinum*. „Nowiny Opolskie” R. 2: 1955, nr 10, s. 3).

¹⁰ T. Łomny: *Piękny jubileusz nyskiego Carolinum...*, s. 3.

fundatorów (Serenissimus Carolus Ferdinandus Poloniae et Sveciae Princeps Episcopatus Wratislaviensis) oraz ich herby¹¹.

Liczne druki i rękopisy polskie z tego okresu zgromadzone w bibliotece Kolegium świadczyły wymownie o polskości Nysy i „Carolinum”. Znajdowały się tu między innymi zbiory przejęte z bibliotek klasztornych, a ponadto księgozbiór był stale wzbogacany przez dary osób prywatnych¹².

Potrzeby miejscowego szkolnictwa oraz założonej w XVI wieku drukarni stały się przyczyną rozwoju papiernictwa. Już w 1496 roku miasto zezwoliło na budowę młyna papierowego. Papiernią kierował bliżej nie znany Eitelheinrich. Z nyskiego ośrodka papierniczego wywodził się Jan Kmeller, który w połowie XVI stulecia prowadził papiernię duchacką na Prądniku pod Krakowem. Wojna trzydziestoletnia spowodowała przerwę w produkcji czerpalni, o której źródła wspominają ponownie dopiero w wieku XVIII. Znak wodny papierni w Nysie przedstawiał kwiat lilii lub tarczę z trzema kwiatami lilii¹³.

Drukarnia w Nysie powstała przed rokiem 1555, prawdopodobnie z inicjatywy biskupa wrocławskiego Baltazara z Promnicy. Kierował nią początkowo Logus, a następnie przejął i rozbudował jako oficynę miejską Kruciger¹⁴ (†1585). W 1561 roku wydrukował pierwszą mapę Śląska, opracowaną przez Helwiga. Z warsztatu Krucigera oraz jego następców, Andrzeja Reinekela (1586—1600) i Adama Franciszka Kaspra Siegfrieda (1602—1609), wyszły gramatyki tłoczone dla celów szkolnych, katechizm wydany z polecenia biskupa wrocławskiego Kaspra z Łagowa w 1570 roku, kazania, a także dzieła polemiczne Jana Cochleusa i Fryderyka Staphylusa¹⁵.

¹¹ K. Strzałkowski: *Liceum Ogólnokształcące w Nysie (1945–1966)*. Opole 1968, s. 11, 197.

¹² W. Galien: *Jahresbericht des Realgymnasiums zu Neisse für das Schuljahr* 1906/1907, (s. 14–15); 1907/1908, s. 41–42; 1908/1909, s. 14; 1909/1910, s. 15; 1910/1911, s. 13; 1911/1912, s. 13; 1912/1913, s. 13; 1913/1914, s. 13–14. Neiss 1907–1914.

¹³ W. Dziewulski: *Dzieje rozwoju miasta Nysy*. „Kwartalnik Opolski” R. 2: 1956, nr 4, s. 26. Zob. także: K. Meleczyńska: *Dzieje starego papieru*. Wrocław 1974, s. 147, 160 oraz: *Encyklopedia Wiedzy o Książce*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1971, s. 1650–1651.

¹⁴ Nazwiska drukarzy w niektórych przypadkach podano w używanej formie spolonizowanej (formy niemieckie i zlatynizowane wskazano w *Aneksie*).

¹⁵ J. Mandziuk: *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie...*, s. 61.

W Nysie drukował również Kryspin Scharffenberg młodszy, syn Jana i Magdaleny. W 1606 roku uczył się drukarstwa w Krakowie, a w roku 1611 otworzył typografię w Nysie¹⁶.

W XVII wieku drukarnia nyska była prowadzona przez rodzinę Szubartów (1602—1687), Krzysztofa Lertza (1688—1694) i Jana Józefa Krembsela (1695—1699). Ukazały się tam dzieła autorów starożytnych: Demostenesa, Cyserona, Florusa i Seneki, pisma liturgiczne oraz dzieła polemiczne Edmunda Campiana, Salomona Nasona, Tomasza Schramma i przede wszystkim Jana Schefflera, znakomitego poety, którego pisma wydał Jan Szubart w 1677 roku pt. *Ecclesiologia oder Kirche Beschreibung*¹⁷.

Ponieważ nie zawsze umiano utrzymać oficynę na odpowiednim poziomie, w roku 1655 biskup wrocławski zagroził miastu zorganizowaniem konkurencyjnej drukarni katolickiej we Wrocławiu.

W wieku XVIII oficynę nyską prowadziła rodzina Schleglów. U schyłku stulecia zaś właścicielem drukarni został Franciszek Rosenkranz¹⁸.

DRUKI WYDANE W OFICYNACH NYSKICH (TEMATYKA, AUTORZY)

Wiek XVI

W pierwszej połowie XVI wieku dominowały w zainteresowaniach śląskiego czytelnika trzy zagadnienia polskiej polityki zagranicznej: niebezpieczeństwo tureckie, stosunki z Moskwą i polityka wobec monarchii habsburskiej¹⁹.

¹⁶ H. Szwejkowska: *Książka drukowana XV-XVIII wieku*. Wrocław—Warszawa 1983, s. 115.

¹⁷ J. Mandziuk: *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie...*, s. 62.

¹⁸ J.S. Bandtkie: *Historia drukarni w Królestwie Polskim...*, s. 135. Charakteryzując drukarstwo nyskie, autor podaje, że oficyna Kaspra Siegfrieda działała do 1614 roku, a Kryspina Szarffenberga — w latach 1614—1615. Ponadto wymienia Augustyna Grändera, który kierował drukarnią do roku 1649; po nim przejął oficynę J.K. Szubart (1649—1684), następnie J. Krembsl i wdowa (1695—1699). Por. też *Bibliografia piśmiennictwa polskiego na Śląsku XVII i XVIII wieku*. [T.] 2, Wrocław 1980, s. 25—26.

¹⁹ K. Głombiowski: *Polska literatura polityczna na Śląsku od XVI do końca XVIII wieku. Studium z zakresu użytkowania książki*. Katowice 1960, s. 25.

Problem wzajemnych stosunków między Rzeczpospolitą a monarchią habsburską zainteresował ponownie Śląsk z racji wznowienia wojny austro-węgierskiej. W 1553 roku zorganizowano stałą pocztę pieszą między Nysą i Wiedniem dla podtrzymania regularnego dopływu wiadomości o losach wojny. Rokowania w sprawie wspólnej akcji przeciw Turkom szły po stronie polskiej bardzo opornie, głównie dlatego, że przysięgły wróg Habsburgów, Zamoyski, zmierzał do rozszerzenia wpływów na Mołdawię, Siedmiogród i Multany. Kiedy skutek zbrojnej interwencji kanclerza w Mołdawii nastąpiło zaostrenie stosunków z cesarzem, na Śląsk dotarły natychmiast echa tego naprężenia w postaci drukowanej w Nysie mowy nadzwyczajnej legata papieskiego, Benedykta Mandiny (zob. Aneks, poz. 22), który na sejmie wiosennym w Warszawie starał się nakłonić Polaków ponownie do ligi²⁰.

Druki szesnastowieczne pochodzą z prasy Jana Krucigera i Andrzeja Reinekela. Drukarnię pierwszego z nich reprezentuje 14 pozycji. Część egzemplarzy ma wcześniejszą — niż gimnazjalna — proveniencję. Kilka stanowiło własność nyskich zakonów: Kanoników Regularnych (zob. Aneks, poz. 6, 11—12) i Kapucynów (zob. Aneks, poz. 8)²¹. Przeważa w nich zdecydowanie tematyka religijna (12 pozycji). Ponadto reprezentowany jest jeden druk z zakresu kosmografii i jedno dzieło o tematyce socjologicznej. Pod względem językowym dominuje łacina (11 pozycji), pozostałe druki są tłoczone w języku niemieckim.

Z bardziej znanych autorów niemieckich należy odnotować nazwisko Johanna Ecka (1486—1543; właściwie Johanna Maiera zwanego „Eck” od miejsca pochodzenia — Egg lub Ekk), słynnego z teologicznych dyskusji publicznych z Lutrem w Lipsku²². Polemiki Johanna Ecka drukowano po jego śmierci w Nysie (zob. Aneks, poz. 3).

Bibliografia Karola Estreichera wśród poloników notuje druk łaciński *Instituto administrande Eucharistiae sub utraque specie...* (zob. Aneks, poz. 5). W zespole wydawnictw z prasy Krucigera znajduje się druk nie znany Estreicherowi: *Breves Diocesanae Synodi Wratislaviensis Constitutiones* (zob. Aneks, poz. 13).

²⁰ Tamże, s. 61.

²¹ Na ogólną liczbę 155 druków 47 (jak świadczą ekslibrisy) stanowiło własność zakonu Kanoników Regularnych, 20 zaś pochodzi z księgozbioru Zakonu Kapucynów.

²² *Wielka Encyklopedia Powszechna*. T. 3, Warszawa 1963, s. 280.

Z typografii Andrzeja Reinekela pochodzi 12 druków. Również w tym przypadku szala przechyla się na korzyść łaciny (8 dzieł), w języku niemieckim natomiast notujemy tylko 4 wydawnictwa. Pod względem treści dzieła te są zróżnicowane. Najliczniej reprezentowane są książki religijne (8 pozycji), z pozostałych zaś 2 pozycje — to druki tematycznie śląskie, a dalsze 2 dotyczą medycyny.

Jednym z nielicznych autorów Polaków jest Stanisław Sokołowski (1536—1593), pisarz religijny, profesor Wydziału Filozoficznego, a następnie Teologicznego Akademii Krakowskiej, teolog i nadworny kaznodzieja króla Stefana Batorego w latach 1584—1593. Jego dzieła były dwukrotnie publikowane w Nysie, a mianowicie *Concio de vestitu et fructu haereseon* w 1578 roku (zob. Aneks, poz. 11 — to samo ukazało się w tymże roku również we Lwowie) i *Epithalamion episcopi cum sua sponsa Ecclesia...* w roku 1580 (zob. Aneks, poz. 12; w tymże roku również w Krakowie)²³. Stanisław Sokołowski wygłosił to kazanie podczas konsekracji na biskupa nuncjusza Coliganiego. Wydano je powtórnie w Rzymie w 1602 roku²⁴.

Do poloników należy ponadto druk zarejestrowany przez Karola Estreichera *Acta et Constitutiones Sinodi Docesanae, que fuit Celebrata Vratislaviae...* (zob. Aneks, poz. 15).

Ogółem rzecz biorąc w nielicznych drukach XVI-wiecznych dominujące miejsce zajmuje piśmiennictwo religijne, a w ślad za tym głównie książka przeznaczona do liturgii kościelnej. Głównym językiem publikacji jest łacina.

Wiek XVIII

W XVIII wieku, a zwłaszcza w jego drugiej połowie jakoś produkcji drukarskiej zarówno pod względem formy, jak i treści obniżyła się. Był to wynik ogólnego upadku oświaty w sarmackiej, sejmikującej Polsce, pogłębiony jeszcze zgubnymi skutkami nieustannych wojen, jakie nękały Rzeczpospolitą. Czynnikiem hamującym stało się też zwycięstwo kierowanej przez jezuitów kontrreformacji. Upadło rzemiosło typograficzne. Zdominowanie drzeworytu przez

²³ Nowy Korbut. T. 2, Warszawa 1964, s. 267; zob. także: Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. Warszawa 1967, s. 654.

²⁴ B. Górska, A. Skura: *Książka polska wydawana na Śląsku w XV–XVIII wieku. Katalog wystawy*. Wrocław 1975, s. 143—144.

miedzioryt spowodowało zakłócenie równowagi w traktowaniu ilustracji i tekstu, usuwając na drugi plan wykonawstwo typograficzne.

Dorobek pisarski tych czasów to przeważnie druki związane ze sprawami religijnymi, a więc dysputy dogmatyczne i wyznaniowe, powódź książek popularnych i dewocyjnych, niedbale odbijanych modlitewników, wydawanych przez powstające wtedy typografie zakonne.

Owe ogólne tendencje odzwierciedlają również druki, będące przedmiotem rozważań.

Drukarze nyscy XVII wieku, reprezentowani poprzez swoje dzieła, to w kolejności: Kasper Siegfried, Kryspin Scharffenberg, Ignacy Konstanty i Jan Szubartowie, Krzysztof Lertz i Jan Józef Kremsel.

Oficynę Siegfrieda reprezentuje zaledwie jedno dziełko w języku niemieckim z zakresu religii (zob. Aneks, poz. 27).

Kryspin Scharffenberg drukował w Nysie tylko katolickie książki,

„[...] bowiem Miasto i Xięstwo z powiatem Grotków <Grotkau> do Biskupa Wrocławskiego należały, a już wcześniej zakazane było drukować dzieła niekatolików nie tylko nabożne, ale nawet takie, co z wyznaniem wiary żadnego związku nie mają”²⁵.

Z oficyny tej pochodzą 4 tytuły: 3 w języku niemieckim i 1 łaciński — wszystkie z dziedziny religii.

Wśród autorów należy odnotować nazwisko Marcina Śmigleckiego (1564—1619) i jego druk *Nova monstra novi Arianismi...* (zob. Aneks, poz. 30). Jest to jedno z jego licznych pism polemicznych, skierowanych przeciw arianom, w szczególności przeciwko pismom Faustyna Socyna, Jana Statoriusa, Walentego Smalciusa i Hieronima Moskorzewskiego. Pismo wywołało odpowiedzi Smalciusa i Moskorzewskiego, a te z kolei — dalsze pisma polemiczne Śmigleckiego. Druk dedykowany jest Piotrowi Tylickiemu, biskupowi krakowskiemu²⁶. Dedykacja obejmuje dwie karty.

Najliczniejszą grupę książek XVII-wiecznych stanowią pozycje drukowane w oficynie Szubartów (47 druków). Przeważa wśród nich literatura o treści religijnej (38 pozycji), tematyka śląska zawarta jest w 4 dziełach, 3 druki reprezentują historię, 1 pozycja — prawo, oraz 1 dzieło — literaturę piękną.

²⁵ S. Bandtkie: *Historia drukarni krakowskich*. Kraków 1815, s. 333.

²⁶ B. Górski, A. Skura: *Książka polska wydawana na Śląsku....* s. 143.

Pod względem naukowym najwięcej wydawnictw jest w języku niemieckim (39 druków), 6 — w języku łacińskim, 1 — w czeskim, a w jednym przypadku tekst wydrukowano równolegle w językach: łacińskim, niemieckim i polskim.

Szerzej znani autorzy niemieccy to: Albert Valentin, profesor logiki i matematyki w Lipsku, a zwłaszcza Johann Scheffler (1624—1677; pseudonim Angelus Silesius) — niemiecki myśliciel i poeta, mistyk, z zawodu lekarz; który większą część życia spędził na Śląsku we Wrocławiu²⁷. Z czasem przeszedł na katolicyzm i stał się jego fanatycznym wyznawcą, co odzwierciedla jego dorobek pisarski.

W wydawanych na Śląsku łacińskich księgach liturgicznych, stanowiących zbiory norm i przepisów o wykonywaniu obrzędów kościelnych, znajdują się często formuły w językach polskim i niemieckim. Na uwagę zasługuje rytuał wrocławski: *Rituale Wratislaviensiae...* (zob. Aneks, poz. 55). Są to rytualia łacińskie z wersetami w językach niemieckim i polskim. Po owym pierwszym wydaniu ukazały się następne, także w Nysie (1682, 1708) oraz w drukarni biskupiej we Wrocławiu (1723, 1775, 1794). Przy układaniu tegoż rytuału oparto się na rytuale piotrkowskim, którego pierwsze wydanie ukazało się w 1631 roku²⁸. Obejmuje on formuły i wzmianki o zwyczajach diecezji krakowskiej.

Interesujący jest jedyny w zespole druk czeski: *Zrzíenii zemske knížeství Opolskeho a Ratiborskeho i gíných kraguow k nim přislušsegíjících...* [tj. *Urządzenie czyli prawo ziemskie Księstwa Opolskiego i Raciborskiego i innych Krajów na Górnym Śląsku...*] (zob. Aneks, poz. 78). Jerzy Samuel Bandtkie twierdzi, że

„[...] chociaż w sądach w Górnym Szlązku panował język czeski, aż do roku 1740 jednak polski pozostawał w używaniu u ludu, a po czesku lud tam nigdy nie mówił”²⁹.

²⁷ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*. T. 1, Warszawa 1962, s. 259; zob. też: Ch.F. Rassmann: *Kurzgefasstes Lexikon deutscher pseudonymer Schriftsteller von der älteren bis auf die jüngste Zeit aus allen Fächern der Wissenschaften*. Leipzig 1971, s. 13.

²⁸ *Bibliografia piśmiennictwa polskiego na Śląsku XVII i XVIII wieku*, [T.] 2, Wrocław 1980, s. 61.

²⁹ J.S. Bandtkie: *Historia drukarni w Królestwie Polskim...*, s. 139.

Oficynę Krzysztofa Lertza reprezentuje 5 pozycji bibliograficznych: 4 druki w języku niemieckim oraz 1 łaciński. Tematyka religijna jest przedmiotem 3 spośród nich, natomiast 2 pozycje treściowo wiążą się ze Śląskiem. Należy też odnotować w tym miejscu kolejne, nie znane Estreicherowi nyskie wydanie *Rituale Vratislaviensiae...* z 1682 roku (zob. Aneks, poz. 81).

Z oficyny Józefa Kremsela pochodzi 12 druków. Naczelne miejsce wśród nich zajmuje piśmiennictwo z zakresu filozofii (5 druków). Z innych dziedzin zaś reprezentowana jest religia (2 pozycje), druki informacyjne o Śląsku (2 wydawnictwa), matematyka i historia powszechna (po 1 druku), a ponadto 1 druk okolicznościowy.

Pod względem językowym wśród druków tej oficyny przeważa łacina (8 pozycji), pozostałe zaś 4 pozycje tłoczone są w języku niemieckim.

Wśród wydawnictw XVII-wiecznych należy uwzględnić ponadto 13 druków nyskich, w których nie odnotowano nazwiska drukarza (zob. Aneks, poz. 96—108). Na podstawie analizy powtarzającego się częściowo jednakowego materiału typograficznego i podobnej ornamentyki, a także biorąc pod uwagę okresy działalności poszczególnych drukarzy, można domniemywać, iż są to egzemplarze z oficyny Szubartów (poz. 97 — polonik uwzględniony przez K. Estreichera, 99, 101—107), z drukarni K. Lertza (poz. 100, 108) oraz z typografii J.I. Kremsela (poz. 96).

Ogólnie zatem można powiedzieć, iż w grupie druków nyskich z wieku XVII nadal dominujące miejsce zajmuje piśmiennictwo związane ze sprawami religijnymi. Tylko nieliczne dzieła dotyczą innych dziedzin wiedzy. Na czoło wysuwają się wydawnictwa w języku niemieckim, natomiast polonika tłoczone są w języku łacińskim.

Wiek XVIII

Początek stulecia zastał Śląsk w końcowej fazie problemów społeczno-religijnych, których źródło tkwiło w osłabieniu Śląska po wojnie trzydziestoletniej i jego upadku gospodarczym. W utrzymaniu się poczucia odrębności narodowej elementu polskiego niemałą rolę odegrały związki Śląska z Rzeczpospolitą, aczkolwiek tradycje tych związków w porównaniu z wiekiem poprzednim znacznie osłabły.

Polska w okresie panowania dynastii saskiej nie stanowiła już tak silnego magnesu dla Śląska ze względu na obniżenie się jej politycznego, gospodarczego i kulturalnego znaczenia. W miarę zaś upływu czasu proces powolnego odsuwania się Śląska od Macierzy, zanikania duchowego wpływu kultury polskiej, tak wyraźnego w przeszłości, stopniowo pogłębiał się³⁰.

Mimo to w ciągu całego XVIII wieku, chociaż wyraźnie i tendencyjnie ograniczane w okresie pruskim, istniały między obu ziemiąi mniej lub bardziej ożywione powiązania handlowe, kulturalne i religijne. Ponadto głośnym echem odbijały się wśród społeczeństwa śląskiego ważniejsze wydarzenia, jakie miały miejsce w Rzeczypospolitej³¹.

Treścią druków wydanych w Nysie w oficynie Józefa Schlegla jest jednak przede wszystkim tematyka religijna. Z typografii tej pochodzi 47 pozycji bibliograficznych. Piśmiennictwo o tematyce religijnej stanowi 38 druków. Filozofię reprezentuje 6 pozycji, jedno dzieło reprezentuje prawo, a 2 wydawnictwa językoznawstwo.

Są to egzemplarze w większości w języku niemieckim (30 pozycji), 16 publikacji wydanych jest po łacinie, a 1 druk ma tekst częściowo w języku łacińskim, czeskim i niemieckim (gramatyka łacińsko-czesko-niemiecka).

Wśród autorów należy odnotować Polaków: Jana Morawskiego i Wojciecha Tylkowskiego.

Jan Morawski (†1700), znany profesor filozofii, matematyki i teologii, kaznodzieja i przełożony kolegiiów w Jarosławiu i Poznaniu, należał do bardzo twórczych i poczytnych pisarzy jezuickich. Pisał dzieła z zakresu filozofii, teologii dogmatycznej, podejmował polemikę ze schizmą na życzenie króla Jana III i pozostawił obfitą spuściznę kaznodziejską oraz utwory kontemplacyjno-ascetyczne. Jego dzieła związane z kultem maryjnym były także tłumaczone na język polski i miały po kilka, a nawet kilkanaście wydań³². Z kultem tym zwią-

³⁰ H. Barycz: *Ślązacy w polskiej kulturze umysłowej*. W: *Oblicze Ziemi Odzyskanych; Dolny Śląsk*. T. 2. Wrocław—Warszawa 1948, s. 550—551.

³¹ Zob. bliżej: K. Głombiowski *Polska literatura polityczna na Śląsku od XVI do końca XVIII wieku...*

³² J. Brown: *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego*. Poznań 1862, s. 284—287; zob. także: A. Mendykowa: *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku*. Wrocław 1975, s. 92—93.

zany jest również druk reprezentowany w zbiorze (zob. Aneks, poz. 121).

Warto ponadto zwrócić uwagę na dziełko Wojciecha Tylkowskiego *Soliloquia christiana et praxes...* (zob. Aneks, poz. 152).

Wojciech Tylkowski — ostatni arystotelik i tomista polski, autor niezliczonych, a dotąd przez nikogo bliżej nie opisanych dzieł, rozpowszechnionych także za granicami Polski — był charakterystyczną postacią dla naszej kultury XVII wieku. Pracowity i o wielkiej wiedzy, ale zarazem o nawskroś średniowiecznym horyzoncie myślowym³³.

Rozmyślenia na tematy nabożne, mające doskonalić duszę, są podzielone na 72 części. Po nich z osobną kartą tytułową następuje 16 „praxeos”. Po raz pierwszy wydane w Oliwie w roku 1680 miały w XVII i XVIII wieku kilka wydań, z czego w Nysie — w roku 1707³⁴.

Należy odnotować również objęty *Bibliografią* K. Estreichera polonik: *Der aus dieser Zeitlichkeit... Bemerkte Ausgang... Hedwigs Elisabethae Amaliae Gemahlin Dess Polnischen Printzen Jacobi Ludovici Sobieski...* autorstwa J.H. Neudecka (zob. Aneks, poz. 123).

Na treść omawianych druków XVIII-wiecznych składa się nadal przede wszystkim tematyka religijna. Są to w większości egzemplarze w języku niemieckim. Wśród kilkunastu druków łacińskich znajdują się wskazane polonika oraz dzieła o treści naukowej, zwłaszcza z dziedziny filozofii.

TYPOGRAFICZNA CHARAKTERYSTYKA DRUKÓW

Wiek XVI

Druki łączy powtarzający się w nich częściowo jednakowy materiał typograficzny, na przykład niektóre czcionki, identyczne lub podobne ornamenty, taka sama metoda składania.

W drukach łacińskich zastosowano antykwę o kilku wymiarach (dla marginaliów bardzo drobną), a dla niezliczonych tekstów komentarza — łacińską kursywę.

³³ K. Estreicher: *Bibliografia polska*. T. 31, Kraków 1936, s. V.

³⁴ B. Górska, A. Skura: *Książka polska wydawana na Śląsku...*, s. 152.

Część opraw charakteryzuje się tłoczoną ornamentacją roślinną. Bardzo częste motywy to umieszczone w zwierciadle oprawy emblematy religijne, najczęściej ukrzyżowany Jezus lub symbol IHS (zob. Aneks, poz. 11—12).

Karty tytułowe z reguły ujęte są w ramki z dwóch linii, z małymi ozdobnikami, lub zamknięte winietą ramkową o motywach florystycznych. Na frontispisach pojawiają się także motywy sztuki Renesansu, między innymi motyw kolumny (zob. Aneks, poz. 16). Dominuje jednak ornamentyka roślinna. Do zadrukowania karty tytułowej użyto czcionek o zróżnicowanej wielkości. Dodatkowym elementem zdobniczym jest dwubarwność druku.

W tekście występują na ogół bez przeładowania ozdobne winiety z drobnych elementów roślinnych, inicjały oraz anonimowe ilustracje, między innymi herb Nysy (Zob. Aneks, poz. 15). Można zaobserwować, że w okresie tym funkcjonują już świadome rozwiązania edytorskie: wyjaśnienia na marginaliach oraz dodatkowe — poza kartą tytułową — informacje na górnych marginesach, wskazujące autora i tytuł dzieła (zob. Aneks, poz. 24). W tekście głównym dość często pojawia się paginacja stron, a już zawsze numeracja składek i kustosze. Druki odznaczają się na ogół starannym wykonaniem.

Wiek XVII

Wyposażenie typograficzne tej grupy dzieł odzwierciedla cechy XVII-wiecznego drukarstwa, typowe dla wszystkich ośrodków. Jedną z nich jest barokowa tytulatura książki.

I tak na przykład karta tytułowa wydawnictw z oficyny Kryspina Scharffenberga odznacza się różnorodnością rozwiązań. Jej elementy okolone są winietą ramkową, wypełnioną ornamentem roślinnym (zob. Aneks, poz. 29). Forma prostokątnego obramienia obejmuje też czasem cały tekst (zob. Aneks, poz. 31).

Nadal częstym elementem zdobniczym na frontispisach, jak również w tekście głównym jest dwukolorowy druk (zob. Aneks, poz. 29). Na odwrocie karty tytułowej widnieje sygnet drukarski, występujący zazwyczaj w kilku wariantach.

W tekście obserwujemy liczne przerywniki, wypełniające wąskie prostokąty między kolumnami druku, tworzące ciągły ornament albo

szeregujący odrębne elementy zdobnicze. Na końcu zaś książki lub rozdziału pojawiają się finaliki, to jest winietki najczęściej w kształcie trójkąta skierowanego wierzchołkiem w dół, wypełnionego ornamentem. Nierzadko występuje najprostsza forma finalika, kształtem przypominająca wspornik. Przeważa ornamentyka roślinna.

Zwracają też uwagę superekslibrisy, między innymi Martina Lago, zakonnika klasztoru Kanoników Regularnych w Nysie: podwójny krzyż na łodzi (*Martinus Lagus Crucigerorum Prepositus Conventus Nissensis cum duplici rubea Cruce* — zob. Aneks, poz. 29).

Druki z tej oficyny mają numerowane stronicy i wyjaśnienia na marginesach. W niektórych pojawia się errata (zob. Aneks, poz. 31). Nadal powtarzany jest ostatni wiersz poprzedniej strony jako pierwszy wiersz następnej.

Książki drukowane przez Krzysztofa Lertza nie wnoszą nowatorskich składników zdobniczych, zaś nowym elementem edytorskim są przypisy umieszczane pod tekstem na dolnych marginesach (zob. Aneks, poz. 82).

Jedną z cech charakterystycznych książki z typografii Jana Józefa Kremsbela jest bogata tytulatura, wyrażona nadmiarem słownictwa, które wypełnia całą kartę tytułową. Dotyczy to przede wszystkim druków okolicznościowych, w mniejszym stopniu książki religijnej i naukowej.

Szata typograficzna wydawnictw Ignacego i Konstantego Szubartów prezentuje wszystkie typowe cechy epoki. Charakterystyczna jest barokowa tytulatura książki. Często na kartach tytułowych lub na końcu tekstu umieszczony zostaje sygnet oficyny (zob. Aneks, poz. 50).

Niektóre wydawnictwa wyposażone są w ilustracje miedziorytowe (anonimowe), rzadko powiązane z treścią druków (zob. Aneks, poz. 49).

Obserwuje się już jednak umiejętne zaplanowanie tekstu i dobór odpowiedniej czcionki dla podkreślenia graficznego efektu druku (zob. Aneks, poz. 39, 48). Wśród opraw dominują oprawy tekturowe, w jednym przypadku z fragmentem innego tekstu (zob. Aneks, poz. 38).

Na kartach tytułowych i w ogóle w całym zdobnictwie druków religijnych, zgodnie z tematyką, uwzględnia się odpowiednie symbole emblematyki eucharystycznej. Najczęściej na pierwszej stronie tekstu

i na końcu druku występują winiety z inicjałem IHS na tle promieni słońca, oko opatrności bądź symbolika Ducha Św. Ryciny nie są sygnowane.

Do ksiąg liturgicznych, służących do posług kapłańskich w kościele katolickim na Śląsku, należały przede wszystkim tzw. „rytualia”, zawierające modlitwy oraz formuły obrzędowe stosowane przy udzielaniu sakramentów, jak również podczas uroczystości kościelnych, na przykład procesji. Tak na przykład szata typograficzna prezentowanej tu książki (zob. Aneks, poz. 55) wykonana jest dwubarwnie przy użyciu pisma różnego kroju i wielkości. Karta tytułowa została ujęta w ramkę, a każda strona tekstu obramowana jest czarną linią. Tekst niemiecki i polski wydrukowano szwabachą, a antykwe i kursywę zastosowano w druku tekstów łacińskich. Zewnętrzna oprawa druku zwraca uwagę czystą czcionką, o ładnym kroju antykwy.

Charakter zdobnictwa druków okolicznościowych ma na ogół jednolitą, ustaloną formę wyrazu. Kartę tytułową wypełniają informacje o okolicznościach wydania druku oraz tekst dedykacji, wykonane zwykle kilkoma rodzajami czcionki i rzadko ozdobione winietą lub ramką. Dedykacja formułowana jest w sposób zwięzły, często jednak rozrasta się w długi list dedykacyjny o treści panegirycznej (zob. Aneks, poz. 30). Tekst właściwy rozpoczyna się na pierwszej karcie verso i poprzedza go niekiedy listwa bądź winieta o motywach florystycznych lub symbolicznych. Pierwszy wyraz tekstu zaznaczony jest ozdobnym inicjałem, zaś wiersze końcowe czasem zamyka winieta. Całość rzadko tworzy estetycznie wartościową kompozycję.

Na wklejkach niektórych druków znajdują się ekslibrisy, między innymi:

- Ex libris Francisci Alexii Fuchss Crucigeri Canonici Nissensis 1722 (zob. Aneks, poz. 40, 51, 56);
- Ex libris Gaspari Graser (zob. Aneks, poz. 49);
- Ex libris conventu crucigerorum nissensium (zob. Aneks, poz. 45, 71).

W drukach o treści naukowej elementy zdobnicze są w zasadzie ograniczone do minimum (ozdobniejsze inicjały, przerywniki, ewentualnie winieta — stosowane rzadko; zob. Aneks, poz. 88—94).

Wiek XVIII

XVIII-wieczne drukarstwo nyskie, reprezentowane przez oficynę Józefa Schlegla, wyposażone było we wzory pochodzące z XVII stulecia i początkowo tworzyło ich kontynuację. W zakresie graficznej oprawy i zdobnictwa analiza materiału wskazuje na pewne zjawiska wspólne, będące wynikiem przejętych wzorów. Jedną z tych cech przejawia się w bogatej barokowej tytulaturze z nadmierną liczbą słów, które wypełniają całą kartę tytułową (na przykład zob. Aneks, poz. 123). Dopiero pod koniec wieku widać tendencję do skracania tytułów. To samo dotyczy zasad kompozycji treści, która początkowo pojawia się jako zwarty blok lub dwuszpaltowy druk, szczelnie wypełniający karty książki; później tekst jest podzielony na większe rozdziały, tworzące układ graficznie bardziej przejrzysty z zachowaniem marginesów i światła.

Pewne rodzaje druków występują w zasadzie bez elementów zdobniczych. Są to pozycje o treści naukowej (zob. Aneks, poz. 133, 135—141).

Natomiast druki kultowe i pisma okolicznościowe (gratulacyjne, żałobne itp.) mają z reguły bogatsze wyposażenie, prezentując zarówno inicjały, winiety, przerywniki, jak też — aczkolwiek rzadko — ilustracje.

Ryciny o tematyce hagiograficznej, jako dodatkowy element wyposażenia druków religijnych, charakteryzuje konwencjonalizm (zob. Aneks, poz. 120).

Większość ilustracji jest anonimowa. Wśród nazwisk sygnowanych spotykamy: Ignatiusa Zeidlera (zob. Aneks, poz. 128), J.C. Laidiga (zob. Aneks, poz. 119) oraz J.C. Lischkę i Joh. Oertla (zob. Aneks, poz. 117).

Należy zaakcentować — zwłaszcza pod koniec XVIII stulecia — rolę elementu edytorskiego (umiejętne rozplanowanie tekstu, brak nadmiernej liczby ozdób). Druk ówczesny zaczyna przybierać wygląd książki współczesnej.

PODSUMOWANIE WARTOŚCI ZESPOŁU

W omawianych drukach dominujące miejsce zajmuje piśmienictwo o tematyce religijnej. Tylko nieliczne dzieła reprezentują inne

dziedziny wiedzy. Przeważają, poza wiekiem XVI, wydawnictwa w języku niemieckim. Rzadkie polonika wydane są po łacinie.

Wypożyczenie typograficzne druków odzwierciedla cechy typowe dla wszystkich ośrodków. Jednak w porównaniu z wytworami innych śląskich oficyn (Wrocław, Brzeg, Głogów) zaliczyć je trzeba do mniej wartościowych pod względem edytorskim.

Wnioski dotyczące znaczenia zespołu należy formułować z dużą ostrożnością, gdyż zbiór druków nie jest reprezentatywny. Stanowi on zaledwie niewielki fragment księgozbioru gimnazjum nyskiego.

Uwarunkowania historyczne powodowały, że burzliwe i zmienne dzieje Śląska nie były przychylne dla ludności polskiej zamieszkującej te ziemie. Charakteryzował je nieustanny i postępujący proces germanizacji, stopniowe cofanie się polszczyzny pod naporem żywiołu niemieckiego. Przez długi okres oderwania od Rzeczypospolitej łączyły jednak tę dzielnicę z Polską liczne powiązania natury politycznej, gospodarczej, religijnej i kulturalnej. Wszystkie te zjawiska znajdowały wyraz w słowie drukowanym. Odbiciem owych trendów są nie tylko niektóre reprezentowane w zespole druki, lecz przede wszystkim literatura przedmiotu.

Sprawy polskie były w ciągu minionych stuleci, zwłaszcza w XVI i XVII wieku, ważnym elementem życia kulturalnego oraz przedmiotem zainteresowania społeczeństwa na Śląsku. Potwierdzenia tych spostrzeżeń należałoby szukać, badając podobne zespoły druków w innych polskich bibliotekach.

Zbiór jest jednak wartościowy, ponieważ reprezentuje dość licznie produkcję drukarstwa śląskiego w ośrodku prowincjonalnym, cenny tym bardziej, że drukarstwo w takich ośrodkach było tematem zaledwie kilku artykułów o charakterze przyczynkarskim lub niewiele wnoszących do stanu badań³⁵.

Aneks

Wykaz pozycji ma na celu ukazanie podstawy źródłowej, na której oparto część opisową. Główną pomocą przy jego sporządzaniu była kartoteka wyodrębnionego zespołu druków przejętych z gimnazjum nyskiego.

³⁵ A. Mendiakowa: *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku...*, s. 11–12,

W wykazie zastosowano układ alfabetyczny w obrębie produkcji poszczególnych oficyn. Przyjęto zasadę opisu skróconego. Uwzględnione zostały istotne elementy, określające wydawnictwo i pozwalające na jego identyfikację. Opisy podano w pisowni oryginalnej. W większości przypadków występuje pełniejsza forma tytułu, gdyż spora część druków nie jest notowana w bibliografiach, a opis został sporządzony z autopsji.

Wykorzystano w kolejności następujące źródła:

Estreicher Karol: *Bibliografia polska*. T. 12—34. Kraków 1891—1951 (w opisie skrót: E.).

Zedler Johan Heinrich: *Grosses Universal Lexikon*. Halle und Leipzig. Bd. 1—64 (1732—1750 + Supplement Bd. 1—4 (1751—1752), (w opisie skrót: Zedler).

Holzmann Michael, Bohatta Hanns: *Deutsches Anonymen Lexikon 1501—1850*. Bd. 1—7. Weimar 1902—1928 (w opisie skrót: Holzmann-Bohatta).

Holzmann Michael, Bohatta Hanns: *Deutsches Pseudonymen-Lexikon*. Wien, Leipzig 1906.

Rassmann Fr.: *Kurzgefasstes Lexikon deutscher pseudonymer Schriftsteller von der älteren bis auf die jüngste Zeit aus allen Fächern der Wissenschaften*. Leipzig 1972.

Heinsius Wilhelm: *Allgemeines Bücher Lexikon*. Bd. 1—3. Leipzig 1812 (w opisie skrót: Heins).

Wykorzystane źródła odnotowano na końcu opisu. Brak informacji wskazuje, iż są to pozycje nie uwzględnione w przytoczonych wydawnictwach.

JAN KRUCIGER (JOHANN CREUTZIGER, JOANNES CRUCIGER)

1. Ammonius Alexandris: *Vita Domini Nostri Ihesu Christi...*, ex e Graeco per Ottomarum Lusciniū versa. Nissae 1557. B. Śl. sygn. 227453 I. Zedler, Bd. 1, kol. 1758.
2. Droschky Wolfgang: *Von Jesu Christo deme gutten Hirten... getrews Christliche Sermon...* Neyss [b.r.w.] B.Śl. sygn. 223686 II.
3. Eck Johannes: *Enchiridion Locorum communium*. Das ist ein Handbüchlein wie sich ein recht Evangelischer Christ worantworten sol... Neyss 1574. B.Śl. sygn. 227431 I. Holzmann—Bohatta, Bd. 2, s. 2, poz. 37 (notowane wydanie: Ingolstat 1565).
4. Emser Hieronymus: *Annotationes Hieronymi Emsers über Luthers Neue Testament*. Neyss 1571. B. Śl. sygn. 227421 I. Zedler, Bd. 8, kol. 1113—1114 (informacja o autorze; dzieło nie notowane).
5. *Institutio administrandae Eucharistiae sub utraque specie...* Nissae 1564, B. Śl. sygn. 223718 II. E., T. 18, s. 581—582.
6. Kirmeser Christoph. *Cosmographiae Intoductio, cum guibusdan geometriae principii...* Nissae 1578. B. Śl. sygn. 227316 I.
7. Leander Joannes: *Diviioomnis Chrysostomi, orationes duae, de sancta precatione, sine de orando Deum...* Nissae 1557. B. Śl. sygn. 227295 I.
8. Megander Thomas: *Oratio de Gloriosissima Domini Nostri Jesu Christi victoria, ...* Nissae 1580. B. Śl. sygn. 222811 I.
9. Pius IV papież: *Institutie administrandae Eucharistiae sub utraque specie, a ... vigors brevis Caspari Episcopo Vratislaviensi, ... concessae: ...* Nissae 1564. B. Śl. sygn. 223718 II.

10. Platina [Bartholomaeus] [albo] Baptista: ... De optimo cive, libri duo. Nissae 1557 [rz.] B.Śl. sygn. 222799 I. Zedler, Bd. 28, kol. 705706.
11. Socolovius Stanislaus [Sokołowski Stanisław]: Concio, de Vestitu et fructu Haereseon... Nissae 1578. B.Śl. sygn. 223603 II, 223611 II, 223738 II E., T. 29, s. 11.
12. Socolovius Stanislaus [Sokołowski Stanisław]: Epithalamion Episcopi, cum sua sponse ecclesia, sive, Du Consecratione Episcopi Sermo: ... Nissae 1580 [rz.] B.Śl. sygn. 223572 II, 223737 II. E. T. 29, s. 14.
13. [Synod] Breves Diocesanae Synodi Vratislaviensiae Consitutiones. Nissae 1580 [rz.] B. Śl. sygn. 222776 I. E. nie notuje.
14. Vincentius Lirinensis [Wincenty Lerynensi św.]: Pro catholicae fidei antiquitate et veritate, adversus prophanos novationes, Liber... Nissae 1576. B.Śl. sygn. 227291 I. E., T. 21, s. 330.

ANDRZEJ REINEKEL (ANDREAS REINHECKEL)

15. Acta et Constitutiones Sinodi Dioecessanae, que fuit celebrata Vratislaviae in insula S. Joannis, Anno M.D. XC II. Nissae 1595. B.Śl. sygn. 1220, 222775 I. E., T. 12, s. 30; T. 30, s. 162.
16. Campianus (Campion) Edmundus S.: Zehen Wolgegruendte Ursachen, Warumb man bey dem alten Catholischen Glauben bestendig bleiben... Neyss 1594. B.Śl. 222803 I. Zedler, Bd. 5, kol. 477 (inne wydanie).
17. De felicissimo obitu, hoc tragico, et calamitoso tempore amabilis. Nissae 1578, B. Śl. sygn. 223700 II.
18. Fersius Johann: Consilium Posthumum, Das ist Kurzer und doch Gründtlicher Bericht, wie man sich in Sterbens Leufften, mit Praeserviren und Cuiran verhalten solle, ... Neyss 1600. B. Śl. sygn. 227339 I.
19. Frenzelius Salomon: Carmen hexametrum in pentecoste: De spiritu sancto contra Antitrinitarias. Nissae 1587. B. Śl. sygn. 223699 II.
20. Kirmeser Christophorus M.: Pax vobis. Jesu Christliche. Predigt... Neyss 1587. B. Śl. sygn. 223705 II.
21. Lubicz Joannes: Oratio ... pro ... Sacra .. Domini Andreas [Jerin] ... Episcopi Wratislavien[si] neo non Supremi, per utramq[ue] Silesian Capitanei, in Episcopatum consecratione. Anno Salutis 1586. 5 Non[ae] Feb[ruaris] celebrata. Nissa [po 1586]. B. Śl. sygn. 222766 I. Zedler, Bd. 14, kol. 405.
22. Mandina Benedictus: ... ad Regem, Senatunque Polonum de foedere cum Christianis contra Turcam paciscendo, recitata in Comitiji Varsaviae die XXX [30] Martii 1596. Oratio. Nissae 1596. B. Śl. sygn. 222816 I. E. T. 22, s. 110 [Estreicher nie podaje nazwiska drukarza, egzemplarza nie widział].
23. Rudolphus Martin: Geistlicher Weinberg. Das ist Gründlicher nothwendiger und neutzlicher bericht wo ... zu diesen ... Zeiten ... die alte wahre Catolische ... Kyrch Gottes zu finden ... Neyss 1600. B. Śl. sygn. 223606 II, 227470 I.
24. Sciopius Gasperus: ... Ad Doctissimum quendam virum, Epistola In Qua, De Poticrubis, Quibusdam, Controversiarum huius seculi, ... disputatur ... Nissae 1590 [rz.] B. Śl. sygn. 222866 I. Zedler, Bd. 34, s. 595.

25. Siebenhart Martinus: Gründlicher und Kurzer Bericht, wie man sich in jetz vorstehendan Pestillentzischen Sterbens Lauffen verhalten sol ... Neyss 1599. B. Śl. sygn. 227340 I.
26. Sylvanus Joannes Cyaneus: Vita monastica, id est: Regula Sanctissimi Monachorum Patris, Benedicti, ... versu Elegiaco fidelitur contenta, ... Nissae 1601. B. Śl. sygn. 222868 I.

KASPER SIEGFRIED (CASPAR SIGFRID)

27. Rudolphus Martinus: Christlicher Heilsamer... Bericht.
I Von den Bildern. Christi Mariae
II Von Anrufung ... Mariae ...
III Von Kirch oder Wolfarten
IV Von Heilgthumb ... Neyss 1608. B. Śl. sygn. 227461 I.

KRYSPIN SCHARFFENBERGER (CRISPINO SCHARFFENBERGER)

28. Praetorius Petrus: Evangelischer Instruction vom Priester und Diener des heiligen Abendmals Jesu Christi. T. 1—2. Neysse 1613. B. Śl. sygn. 227266 I.
29. Rudolph Martin: Catholische Predigt von dem Priesterthumb und grosser Autoritet ... Catolischen Priester ... Am ... Sontag Cantate des 1610 Jahrs gepredigt durch ... Neyss 1611. B. Śl. sygn. 222984 I., 227462 I., 227445 I.
30. Śmiglecki Marcin: Nova Monstro Novi Arianismi sen Absurdae Haereses... Nissae 1612. B.Śl. sygn. 30132 I., 220293 I. E. T. 28, s. 312.
31. Stegman Balthasar: Gespräch zwischen einem Lutherischen und Bābtistischen. Von Wentzel Altwassers Revocations und Confessionsschrift... Neyss 1612. B. Śl. sygn. 227447 I.

RODZINA SZUBARTÓW

Ignacy Konstanty (Ignaz Constantin Schubarth, Ignatio Constant Schubart);
Jan³⁶ (Johann Schubart, Joann Schubart, Joan Schubart)

32. Alberti Valentinus: Conscientionus Liberatus Das ist Der auff seinen Scrupeln erledigte Und von Der Theologischen Facultät zu Leipzig durch... Neyss 1671. B.Śl. sygn. 227260 I., 227309 I.
33. Alberti Valentinus: Verthädigte Erörterung. Der Frage, Ob die Lutheraner in Schlesien, der in Instrumento Pacis denen Augsburgischen Confessions = Vervandten verliehenen Religions = Freyheit, sich getrösten können. Neyss 1671. B. Śl. sygn. 227259 I., 227311 I. Zedler, Bd. 1, kol. 948.
34. Boranowski Hierothens: Gerechtfertigter Gewissens-zwang... Neyss 1634 B. Śl. sygn. 227219 I.
35. Bleisch Matthaeus Erhardus: Acht Catholische Predigten zur Wiederlegung dess — Breslavischen Prädicanten H. Joachum Fleischer büchleins ... Neyss 1631. Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227449 I.

³⁶ Drukarza odnotowano w opisie.

36. Brunsuicus Martinus: Wichtiges ... bedecken, ob jemaln etwas ... gewesen oder sein könne bessere ... als die Communion unter einer gestalt ... Neyss 1630. Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227434 I.
37. Caraffa Vincentius: Myrrhen Büschel oder Betrachtungen und Gebet. Von den Heyligen Wunden und Leyden Christi. Neyss 1647 Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227527 I.
38. Chapeauville Joannes: Examen Confessoriorum ... In gratiam eorum, qui ... Concilij Tridentini Decretum pro Confessionibus ... sund approbandi ... Accessit. Summa sciendorum á Clericis ... Nissae 1637 Joann Schubarts B. Śl. sygn. 227252 I.
39. Coturius Julius Caesar: An quivis in sua fide salvari possit? Consultatio... Auctore ... Ad Politices huius temporis. Nissae 1645 Joan Schubart. B. Śl. 227222 I.
40. E. J. V. A.: Leich = und Trauer = Rede bey der... Letzen Ehren = Dienstlaistung dess... Johann Bernhardt dess... Reichs = Graffen von... Herberstein... gehalten zu Glösen, den 12 Octobr ... den 1665-sten Jahres. Neyss 1665. B. Śl. sygn. 222947 I, 231796 I, 231800 I, 231804 I, 231816 I.
41. [Fischer Johann]: Christiani Conscientiosi Sendschreiben an alle Evangelische Universitäten ... Neyss 1670. B. Śl. sygn. 227308 I. Holzmann—Bohatta, Bd. 4, s. 75.
42. Gilibehus Teralbus: Ehrenrettung Der Alldurch — Lauchtigstin ... Kayserin ... Jungfrauen Mariae und Mutter Christi ... Neyss 1665. B. Śl. sygn. 227261 I.
43. Granatensis Fr. Ludovicius: Dux peccatorum dass ist der Sünder Leytter oder Führer.. Neyss 1660. B. Śl. sygn. 227424 I.
44. Kliman Ignaz Leopold: Sebastianischer Eyffer... Sebastiani... Biwchoffenss zu Breslau ... Im Dessen Leich Exequien ... den 30. Junij ... zu Breslau vorgestellt ... Neyss 1671 [rz]. B. Śl. sygn. 227305 I, 227297 I, 227307 I. Zedler Bdl. 15, kol. 932.
45. Kommet her und sehet mit vernunftigen Augen wie Joseph und die Heiligen bey dem Catholischen gechert und ihre Ehre verstanden werde: Das ist Bescheid... [dotyczy pism Jana Schefflera]. Neyss 1665 [rz]. B. Śl. sygn. 227580 I, 227570 I.
46. Lancelottus Heinrich: Das Ketzerische Warumb: Durch Das Catholische Darumb: ... von dem ... geschrieben. Neyss 1622. Johann Schubart. B. Śl. Sygn. 227250 I.
47. Lancicius Nicolaus [Łęczycki Mikołaj]: ... Geistliches Büchlein von Aembtern deren Leyen welche von den Geistlichen Orden = ständen zum Haus = Aembtern... angenommen werden ... Neyss 1671. B. Śl. sygn. 227241 I. E., T. 21, s. 39.
48. Lessius Leonardus: Vier niutzliche Tractätle Erstlich Lateinischer Sprach von dem... beschreiben. Hernach... verdeutscht... Neyss 1624. Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227232 I.
49. Der Seelen Lustgärtlin Schöne Andachtige Betrachtungen. Was ein Mensch bey den eusserlichen und Leiblichen Blumen und Kreutern unnerlich und geistlich betrachten soll. [T. 1—2]. Neyss 1624. Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227485 I.
50. M. I. S. [krypt.]: Heilsamme Betrachtung der offentlichen Revocationis und Wiederzuffs = Predig Herren Georgii Holzers... Neyss 1668. B. Śl. sygn. 227569 I.
51. Mahnn Fr. Kaspar: Einfältige Vorstellung der Menschlichen Eytelkeit und ihres Jammers bey der Letzten Leich = und Ehren = Predig dess... Johann Bernhardt dess... Reichs = Graffen von... Herberstein... Glösen den 12. Octobris, A[nna] 1655 gehalten ... Neyss 1655. B. Śl. sygn. 222945 I, 231798, I. 231802 I.

52. Mienczolkla Blasius Carolus: Abraham Contemplans Christum Crucifixum ... Anno 1657 Dominica Palmarum Nissan in Collegio Societatis Jesu... dixit...Nissae 1657. B. Śl. sygn. 222873 I. E. nie notuje [dedyk. Kaz. Flor. Czartoryskiemu, biskupowi Kujawskiemu i Pomorskiemu].
53. Oppersdorff Benigna Polixena [z Promniców] Pietissimis Manibus ...Benignae [pośmiertny penegiryk o niej]. Nissae 1631 [rz.] B. Śl. sygn. 235135 III.
54. Paraenesis Controversistica an die sonderlich zu Leipzig, studierende Lutherische Jugend und dritte Erweisung... Dass die Lutheraner in Schlesien ... nicht mehr Augsburgischer Confession seind... von einem Clerico. Ordinis SS. Petri et Pauli. Neyss. 1671. B. Śl. sygn. 227310 I.
55. Rituale Wratislaviensie ad usum Romanum accommodatum... Nissae 1653 Joannes Schubart. B. Śl. sygn. 227466 I. E., T. 26, s. 311.
56. Sander Daniel: Leichpredig bey letzten Feyerlichen Exequiis... der Mariae Maximilianae Gräfin von Herberstein ... Des Joannis Friderici des ... Reichs = Graffen von Herberstein... Gemahlin...Gehalten... Neyss 1665. B. Śl. sygn. 231805 I.
57. Scheffler Johannes: Beschirmung des Lichts der Catholischen Wahrheit. Neyss 1673. B.Śl. sygn. 227484 I.
58. Scheffler Johann: Catholische Bekändtnüss aller strietigen Glaubens = Artikel... Neyss 1674. B. Śl. sygn. 222845 I.
59. Scheffler Johannes: Concilium Tridentinum ante Tridentinum ... Nissae 1675. B. Śl. sygn. 227542 I.
60. Scheffler Johann: Der Lutheraner und Calvinisten Abgott der Vernunft entblösset dargestellt, sam dem Bildnids des wahren Gottes... An alle hohe Schuelen in Deutschland, Neyss 1665. B. Śl. sygn. 227579 I.
61. Scheffler Johann: Der Römischen Bapsts Oberhauptmanschaft über die gantz allgemeine Kirche Christi. Erwiesen... von... Deme ist ... beigefügt Des Unhebers Ehrenrettung... Neyss 1666. B. Śl. sygn. 227315 I.
62. Scheffler Johann: Praedicaten Beruff oder Treuchertzige Ermahnung an die Praedicanten ihren Beruff... Neyss 1673. B. Śl. sygn. 227220 I.
63. Scheffler Johannes: Send-Schreiben — An den Hochgelehrten Herren Christianum Chemnitium... Neyss 1664. B. Śl. sygn. 227563 I., 227576 I.
64. Scheffler Johann: Send = Schreiben... an... Schefflern... Betreffend Johann Adam Schertzers: So viel als Nichts. Neyss 1665 B. Śl. sygn. 227578 I.
65. Scheffler Johannes: Schutz—Rede für sich und seine Christen — Schrift... Neyss 1664. B. Śl. sygn. 227559 I., 227562 I., 227574 I.
66. Scheffler Johannes: Verthädigte Lutherische Wahrheit wieder den unlutherischen Schertzer... Neyss 1665. B. Śl. sygn. 227567 I., 227577 I.
67. Scheffler Johann: Und... Redet noch! Das ist... Schutz = Rede für sich und seine Christen = Schrift wieder seine schmahende Feinde... Schertztzern und... Chemnitium... Neyss 1664. B. Śl. sygn. 227574 I.
68. Scheffler Johannes: Zerblasung des Scherzerischen so viel als nichts... Neyss 1665. B. Śl. sygn. 227568 I.
69. Scheffler Johann: Zwey Sendschreiben... Wegen der insinnigem Laesterungen Aegidij Stranche Praedicates zu Dantzing... Neyss 1674. B. Śl. sygn. 222847 I.

70. Schertzer Johann Adam: Abzugs — Blasung Von dem wieder Johann Schefflern geführten Streit. Oder Bericht wie dieser Streit zwischen beiden abgelauffen... habe. Neyss. 1668, sygn. B.Śl. 227312 I, 227612 I.
71. Schoenhardt Ambrosius: Grosser Neues Jahr. Dass ist... Abschied ... des ... Joannis Baptistae Hlawaczek, Burgers in Praag... Neyss 1669. B. Śl. sygn. 231811 I.
72. Schoenhardt Ambrosius: Kinderliche Parentation oder... Ehren = Grabmahl der... Eljsabeth Julianae von Zerotin gebohrnen von Oppersdorff des... Primislai von Zerotin Herren ... zu Wiesenberg... Gemahlin... gehalten... Neyss 1669. B. Śl. sygn. 231807 I.
73. Schuffenhauer Mathias: Anmerkunge über die zwey Betrachtungen M. Benjamin Gelrachs., Neyss 1670. B. Śl. 227401 I.
74. Schuffenhauer Mathias: Creutz = Schildt oder Noth = wehr Das ist Beweisungen... Dess wieder dessen Anmierkungen Benjamin Gerlach Un = Cathoischer Prediger für Schweidnitz... unwahrhafte Nachsinnungen gemacht... Neyss 1672. B. Śl. sygn. 227262 I. [kartę tytułową i wstęp oprawiono mylnie na końcu książki].
75. Snoyus Reinerus: Desiderium collium Asternorum sive Psalterium David paraphrasis insigniter illustratum. Nissae 1647. B. Śl. sygn. 227432 I.
76. Marianae Coronae Stellarium sive Landes precesque... ad Matrem Mariam... Nissae 1629 Johann Schubart. B. Śl. sygn. 227502 I.
77. Verthadtigte Erörterung der Frage ob die Lutheraner in Schlesien der... Religions — Freyheit sich getrösten können... Neyss 1671 [rz.] B. Śl. sygn. 227311 I.
78. Zrżizenij... Zemske Knijzestwij Opolského a Ratiborského... Nyssa 1671 [rz.] B. Śl. sygn. 222798 I.

KRZYSZTOF LERTZ (CHRISTOPH LERTZ)

79. Hermann Amandus: Occasus Principis Maximi, Das ist... Leich = und Lob = Predigt... des Joannis Caspari... Gehalten...Neyss 1684 B. Śl. sygn. 231813 I.
80. Nentwig Elia: Jacobs = Stern, ... welcher die drey Weisen auss Morgen = Land auff Bethlehem Juda... gefuhret: ... Die sechs Sonntäge ... Neyss 1689. B. Śl. sygn. 227467 I.
81. Rituale Wratislaviensiae ad usum romanum accomodatum pro sacramentorum administratione aliisque Ecclesiae publicis functionibus rite... editum... anno 1682. Nissae 1682. B. Śl. sygn. 1019 I., 229362 I. [odmienny wariant niż egz. 1019 I], [E. tego wydania nie notuje].
82. Schreiner Franz: Jesuiter = Groschen: gefunden in der neuerbauten Kirchen untern Namen der Allerseeligsten Jungfrauen ... Am dritten Sontag nach Pfingsten, den 15. Tag dess Brachmonats im Jahr 1692... bezahlet worden. Neyss 1692. B. Śl. sygn. 231826 I.
83. Weinberger Johann Baptist: Mors Resuscitati Mortui, oder kürztliche Widerlegung zu Leipzig Anno 1687 gedruckten Revocations — Predigt, Pro Defendenda Fide Catholica. Von Einem... gewesenen Lutheraner... entworfen... Neys 1688. B. Śl. sygn. 227660 I. Zedler, Bd. 54, kol. 674.

**JAN JÓZEF KREMBSEL (JOHANN JOSEPH KREMBSL,
JOANN JOSEPH KREMBSL)**

84. Caccia Franciscus: Innocentia Apostolica. Die Apostolische Unschuld. Das ist Innocentii des XI... Lebens = Wandel... Neyss 1696. B. Śl. sygn. 227489 I.
85. Frieden — Schluss zwischen... Leopoldo I... an einem, Dann... Ludovico XIV Anderen Theils. So beschlossen worden im... Rysswick... den 30. Octobris Anno 1697 [rz.]. Neyss [po 1697]. B. Śl. sygn. 235900 III.
86. Friedens = Instrument so zwischen Den Römisch = und Türkischen Kaysern Den 26 Januarij 1699 unterschrieben worden. Neyss 1699. B. Śl. sygn. 227335 I.
87. Kern Carl Ferdinand von: Ehrch = Bedächtnuss, ... Bey der Leich = Begängnuss des... Joannis Francisci von Mombösch, ... Neyss 1698. B. Śl. sygn. 227306 I, 227337 I.
88. Schopen Wolter: Alphabetum philosophicum sive clara brevitas et magna claritas... Nissae 1696. B. Śl. sygn. 227285 I.
89. Schopen Wolter: Animastica supposita Sive Disputationes scholasticae, Super universam materiam de Anima... Nissae 1697. B. Śl. sygn. 227290 I, 227710 I.
90. Schopen Wolter: Ethica humano-sacra sive Disputationes Scholasticae, Super Materiam Moralem... Authore... Nissae 1697. B. Śl. sygn. 227289 I, 227709 III.
91. Schopen Wolter: Logica utens, Sive Disputationes Scholasticae ... Authore ... Nissae 1697. B. Śl. sygn. 227286 I, 227706 I.
92. Schopen Wolter: Metaphysica Transcendeus, Sive Disputationes Scholasticae... Authore... Nissae 1697. B. Śl. sygn. 227288 I, 227708 I.
93. Schopen Wolter: Physica acromatica, Sive Disputationes Scholasticae, ... Authore ... Nissae 1697 [rz.] B. Śl. sygn. 227287 I, 227707 I.
94. Schopen Wolter: ...Sententiarum, sive Disputationes Scholasticae, super Materiam, de Angelis, ... Nissae 1699 [rz.] Universae Theologiae, Liber secundus. B. Śl. sygn. 227712 I.
95. Sors Divinae electionis, olim super Mathiam: ... nuperrime super Josephum... caelitus delapsa...Nissae 1699. B.Śl. sygn. 235151 III.

XVII-WIECZNE WYDAWNICTWA NYSKIE BEZ WSKAZANIA DRUKARZA

96. Abrahamus P.: Patrocinium auf Erden schlecht im Himmel gerecht: Das ist ein kurtze Lob = Predid von denen lieben Heiligen Gottes... gehalten ... [Neyss] 1699. B.Śl. sygn. 231824 I.
97. Collectio brevis Excommunicationum reservatorum et non reservatorum, Nissae 1637. B. Śl. sygn. 227251 I.
98. Coturius Julius Caesar: Demonstrationes Catholicae, Quibus Ostenditur Lutheranam Ecclesiam... Auctore... Pars 2. Nissae 1642, B. Śl. sygn. 227224 I, E. T. 24, s. 432.
99. E.I.V.A.: Grab = Gedancken über diss betrübte Absterben dess... Johann Bernhardt dess... Reichs — Graffen von... Herberstein... [Neyss] 1665. B. Śl. sygn. 231798 I, 231803 I, 222946 I.

100. S.S.R. [krypt.]: Dem... Herrn Christophoro Ignatio Diettel ... als Herrn Bräutigam. Wie auch der... Jungfrau Maria Elisabeth Bucherin als... Braut ... Neyss 1689. B. Śl. sygn. 235896 III [tytuł na odwrocie ostatniej strony, złożonej w formie listu].
101. Scheffler Johannes: Abdruck eines Sendschreibens... Die verläumbderische Schmäh = karte betreffende, welche J.A. Schertzer... wieder dessen Turkenschrift aussgeworffen hot. Neiss 1664, B. Śl. sygn. 227572 I.
102. Scheffler Johannes: Bericht und Antwort auff Johannis Schefflers... Türcken = Schrift... [Neyss] 1664 Johann Nisto [prawdopodobnie Jan Szubart]. B. Śl. sygn. 231732 I.
103. Scheffler Johannes: ... Christen = Schrift von... der wunderbahren Erretung der Christen. Zu glicklicher überwindung des Turken wiederumb an die Deutschen. Neyss 1664, B. Śl. sygn. 227566 I, 227313 I, 227573 I, 231734 I.
104. Scheffler Johannes: ... Lehr — Wisch zu Abkehrung dess ungezieferß mit welchem seine... Turkenschrift Christianus Chemnitius... hat wollen verhasst machen... Neyss 1664, B. Śl. sygn. 227571 I, 227565 I, 231733 I.
105. Scheffler Johann: Schauführung des Lästern den Höllen = Hundes... Neyss 1674. B. Śl. sygn. 222846 I.
106. Scheffler Johannes: Triumph—Blatt ... [Neyss] 1664, B. Śl. sygn. 227560 I, 227575 I.
107. Scheffler Johannes: ...Türken = Schrift von den Ursachen der Turkischen Überziehung, und der Zerchretung dess Volkes Gottes ... 2 Aufl. Neyss 1664. B. Śl. sygn. 227314 I, 227570 I, 231731 I.
108. Wellwegs Wilhelm: Verzeichnuss dess Lust- und Freuden- Feuers... Elisabeth Amelia... Neyss 1693. B. Śl. sygn. 235895 III.

RODZINA SCHLEGLÓW

Józef (Joseph Schlögel, Josephus Schlögel);
Franciszka Beata³⁷ (Francisca Beata Schlögelin)

109. Alvarez Emanuel: Principia seu Rudimenta grammatices, Ex Institutionibus... Editio nova cum Authoris Editione prima Anno 1575 collata. Nissae [b.r.w.] B. Śl. sygn. 227756 I. [Gramatyka łacińsko-czesko-niemiecka]. E. tego wydania nie notuje.
110. Alvarez Emanuel: Postrema Classis Gramaticae Prosodia seu Dimensio Syllabarum. Authore ... Usui Juventutis superioris Silesiae denuo commissa Typo Anno 1785. Nissae 1785. B. Śl. sygn. 222769 I. E. nie notuje nyskiego wydania.
111. Das Neue Testament, Durch Hieronymum Embser, ... verteutschet, ... Jetzo auffß neue corrigiert, ... Mit einem neuen ... Calender Neyss 1713. B. Śl. sygn. 227497 I [k. tyt. sztych].
112. Der durch neulich hoechst = gewünschte innigst geseuffstzete und niemahlen genung gehörte Zeitung der Anno 1716 den 13. April glücklichts gesssehenen Geburth des ... Leopoldi ... Neyss [b.r.w.]. B. Śl. sygn. 227674 I.

³⁷ Drukarza odnotowano w opisie.

113. Gartner Johann Jacob: Neu = vorgestellter Frost = Spiegel eins Trostlosen .. Suenders ... Neyss 1715. B. Śl. sygn. 227610 I.
114. Glaubens—Fragen: In welchen die fürnemsten Strittigkeiten zwischen deden Catholischen und uncatolischen gründlich ... erörtert werden ... Neyss 1707. B. Śl. sygn. 227543 I. Holzmann — Bohatta, Bd. 2, s. 133.
115. Hectoreus Camillus: Meditationes aeternarum veritatum Juxta ideam Exercitiorum S[ancti] ... Ignatii, Accommodatae Personis secularibus, ... Authore ... Camillo Hectoreo S[ocietatis] J[esu] ... italico idiomate conscripta; Subinde/post septimam editionem italicam a ... Hen[rico] Heinsberg ... latine donata ... Nissae 1724. B. Śl. sygn. 229797 I, 227519 I. Heins, Bd. 2, kol. 302 (wymieniony autor, pozycje nie odnotowane).
116. Jesus Christus, als das Lamb Gottes, Welcher Der Welt Wuende traegt ... Am Heiligen Char = Freytag 1742. In einem Oratio vorgestellet. Neyss 1742 Francisca Beata Schlögelin. B. Śl. sygn. 229928 I.
117. Kleinwaechter Robertus. Erneueres, und vermehretes Warten = Buch. Das ist; ... Bericht von dem Ursprung dess Uhalten Marianischen Gnaden = Bildes zur Warta: ... Neyss 1711. B. Śl. sygn. 227860 I.
118. Lusatius Christophorus: Capucinus meditans. Seu via Regia Tutissima ac Rectissima ... Opera ... Nissae 1705 Pars I—IV. B. Śl. sygn. 227535 I.
119. Massei Josephus: Lebens = Begrieff dess Heiligen Francisci. Neyss 1714. B. Śl. sygn. 227546 I.
120. Morawski Joannes: Pretiosa Mors Sanctorum. Seu Dispositio Moribundi, Illustrata ... a Patre ... Nunc pio usui Dominorum, ... sodalium ... oblata ... Nissae 1704. B. Śl. sygn. 222764 I. E., T. 22, s. 554.
121. Neudeck Johann Heinrich: Annus saecularis Collegii Nissensis Societatis Jesu, oder: beschlossenes Jahr = Hundert, durch welches ... in das Neyssische Fürstenthum ... treu = eyfrigt gearbeitet ... mit einem ... Danck = Fest, befeyert, Und ... in einer ... Sermon, den 20. Augusti 1724 ... vorgestellt. Neyss 1724. B. Śl. sygn. 236126 III, 235006 III.
122. Neudeck Johann Heinrich: Das Allerheiligste Hierosolymitanische Grab, Unsers Herrn Jesu Christi, ... Rede, ... Neyss 1725. B. Śl. sygn. 222929 I.
123. Neudeck Joann Heinrich: Der aus dieser Zeitlichkeit ... Bemerkte Ausgang ... Hedwigs Elisabethae Amaliae Gemahlin Dess Polnischen Printzen Jacobi Ludivici Sobieski, ... In einer Klag = und = Trauer = Rede ... zur Neyss ... Neyss 1722. B. Śl. sygn. 222924 I. E., T. 29, s. 86.
124. Neudeck Johann Heinrich: Kurz verfaste Erörterung, und Erklärung des auss dem heiligen Evangelio Matthaei am 22 Capitul gezogene Frage Cujus est haec imago? Wessen ist diese Bildnuss? Bey den solennen Exequien, und Leich = Begängnuß Wayland Carl dess Sechsten ... Römischen Kaysers ... Im der ... Collegiat- und Pfarr-Kirchen ... zur Neyss, den 12 December, anno 1740 ... Vorgetragen von ... Neyss 1740 Francisca Beata Schlögelin. B. Śl. sygn. 236138 III.
125. Neudeck Johann Heinrich: Mirabilis Deus in Sanctis Suis ... Gott ist Wunderbahrlich in seinen Heiligen, In dem heiligen Joanne Nepomuceno betrachtet ... Anno 1729 ... vorgetragen ... Neyss 1729. B. Śl. sygn. 236129 III.

126. Neudeck Johann Heinrich: Sacerdos Magnus ... In einer Lob = und Ehren = Rede bey den ... Exequien ... Urbani Caspari Stenzel ... Anno 1720 den 14 May vorgestellt Von ... Neyss 1720. B. Śl. sygn. 222944 I., 231797 I.
127. Pharamond Johann von Ulrici: Filium Ariadnae, Den Faden Ariadnae, oder juridischer Tractat, in welchem ... die vornehmste juridischen Materien in Geist und Weltlichen-Civil und Criminal Handlungen ... in deutscher Sprach ... vorgetragen wird durch ... T. 1. Neyss 1703. B. Śl. sygn. 231840 I.
128. Pinamonti Joannes Petrus: Sanctissimum cor Mariae sive summa Mariae Sanctitas ... Nissae 1733 [rz.] B. Śl. sygn. 227417 I.
129. Regent Carolus: Zusatz derer übrigen Irrthümer welche die im Herzothum Schlesien befindliche Schwenckfelder in denen Glaubens = Bekandtnussen ... verschwiegen [Bd. 2—4]. Neyss 1734. B. Śl. sygn. 227410 I.
130. Richter Andreas Anton: Castrum doloris et honoris das ist ... danckbahres Trauer = und Ehren = Gebau, welches ... dem ... Johann Joachim ... Graffen von Zierotin, ... bey seinen ... gehaltenen Exequien in Gross = Allersdorffer Pfarz = Kirch ... den 27. July ... 1716 ... Neyss 1716. B. Śl. sygn. 236140 III.
131. Richter Andreas Anton: Der die Rechte Himmels = Strassen glückseeling gereisste Wanders = Mann, das ist ... Andreas Conti von Anagnien, ... wetcher den ... am 29 Jenner 1724 beatificiert, und den 22 Octobris in der ... Stadt Brieg ... ist vorgestellt werden, von ... Neyss 1725. B. Śl. sygn. 236133 III.
132. Richter Andreas Antonius: Marianische Arche, Eingeführet Ins Hauss der Servitten ..., welche Den 15 Septembris 1720 ist vorgestellt worden, von ... Neyss [b. r. w.] B. Śl. sygn. 222930 I.
133. Salutius Bartholomaeus. Die Pforten dess Heyls, welche der Büssenden seel eröffnet. Das ist: Ein Werckel in welchen alles, was zu d[em] Heil. Sacrament der Buss gehöret, ... vorhin in Wallisch und Lateinischer Sprach von ... ausgeben. Anjetzo ins Teutsche versetzt ... durch P. P. Barnabam Klingharnisch ... Neyss 1704. B. Śl. sygn. 231725 I.
134. Schloegel Franz Joseph: Dilectus Jesu Discipulus divus Joannes Evangelista, ... sub rectoratu Sebastiani Fridl, ... Panegyrica dictione comprobatus ab ... Anno 1740 [rz.] mense majo, die 6ta. Nissae 1740. B. Śl. sygn. 236102 III.
135. Schopen Wolterus: Sententarium, sive Disputationes Scholasticae super materiam de incarnatione virtutibus ... Nissae 1700 Universae. Theologiae, Liber Tertius. B. Śl. sygn. 227712 I.
136. Schopen Wolter: Sententiarum, sive Disputationes Scholasticae super Materiam de Sacramentis ... Universae. Theologiae, Liber Quartus. Nissae 1702. B. Śl. sygn. 227712 I.
137. Schopen Wolterus: Alphabetum philosophicum sive clara brevitates et magna claritas eorum, quae ad facilem Universae philosophiae intelligentiam praerquiruntur ... Universae Philosophie, pars prima, Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.
138. Schopen P. Woltero: Logica utens sive disputationes scholasticae, super universam Materiam Dialecticam ... Editio secunda. Universae Philosophie, Pars secunda. Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.

139. Schopen Woltero: *Physica sive disputationes scholasticae ... Editio secunda. Universae Philosophiae Pars tertia*: Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.
140. Schopen Wolterus: *Animastica sive disputationes scholasticae ... Editio secunda. Universae Philosophie Pars quarta*. Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.
141. Schopen Wolterus: *Physica sive disputationes scholasticae ... Universae Philosophie. Pars 5*. Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.
142. Schopen Wolterus: *Etnica sive disputationes scholasticae ... Universe Philosophie. Pars 6*. Nissae 1714. B. Śl. sygn. 231529 I.
143. Schopen Wolterus: *Manuale instructionis Seraphicae super vitam et Regulam S. Francisci omnibus et singulis respective Patribus ac Fratribus Ordinis ... S. Francisci a ...* Nissae [b.r.w.] B. Śl. sygn. 231498 I.
144. Schramm Thomo: *Beatus Josephus Calasancius á Matre Dei, ... vorgetragen i 20. Aprilis 1749. [Kazanie] Neyss 1749* B. Śl. sygn. 222980 I.
145. *Seculi auerci nova genesis in Serenissimi ac Regij Principis, Joannis, Thaddaei, Narcissi, Antonii, Ignatii, Xaverii, Philippi Archi-Ducis Austriae, Augusti Romanorum et Hungariae Regis ...* Nissae [1700?, napis ołówkiem] B. Śl. sygn. 235159 III.
146. Stantiensis Benno: *Regul = u. Andachts = Buechlein dess drit. Ordens des Heiligen Seraphischen Vatters Francisci ... In drey Theil ...* Neyss 1722—1742. B. Śl. sygn. 227509 I. E., T. 12, s. 477 (notowane wydanie warszawskie z 1735 roku).
147. Titz Christian: *Treuer Hirt. Das ist Kurzer Begriff Christlicher Lehr ... 4 Aufl. Neyss 1733*. B. Śl. sygn. 231753.
148. Tęczyński Franciszek Karol [TENCZIN Franz Carl, Von]: *Das zu ewigen Andecken in die Hertzen der ... Unterthanen Gedruckte Bild dess Letzten ... Oesterreichischen Kayzers ... und ... Carl dem Sechsten Römischen Kayser ... Welcher den 20. Octobris 1740. Jahrs ... von diesem Zeitlichen obgefordert worden (Cu Bezeugung ihrer ... Treu ... die feuerliche Leich = Besingnuss in der Collegiat ... zu Oppeln hielten den 10. Januarij, dess Jahrs ... in einer Lob = und = Trauer = Rede von ...* Neyss [b.r.w.]. Gedrucht bey Francisca Beata vel Wittiben Schlögelin. B. Śl. sygn. 235011 III, 236139 III.
149. Tęczyński Franciszek Karol [Tenczin Franz Carl, von]: *Ein königliches Eben = Bild. In den vortrefflichen Tugenden, und heiligen Lebens = Lauff Joannis Francisci Regis, ... in einer Lob = Rede vorgestellet ...* Neyss 1738 B. Śl. sygn. 236132 III.
150. Trautmann Heinrich: *Das So Heilig — als Glorwuerdige Grab Jesu Christi, Wurde ... In der Stadt Neyss ... den 2 May 1756 ... in ... Cantzel = Rede vorgestellet von ...* Neyss [b.r.w.] B. Śl. sygn. 235003 III.
151. Trojan Johann Ferdynand: *Das Meisterstück der Schönen Freundin. Oder Ehrlob = und Schutz = Rede über die heilige ... Empfaengnuss Mariae, welche anno 1719 den 8. ... Decembris durch ... vorgetragen ... worden. (Neyss) 1720*. B. Śl. sygn. 236128 III.
152. Tylkowski Wojciech: *Soliloquia Christiana et Praxes ... Quaedam Authore ... Sodalidus oblata Anno ... 1707 [rz.] [cz. 1—8]*. Nissae 1707—1714. B. Śl. sygn. 222762 I. E., T. 31, s. 470.

153. Ulrich Joachim: Der Kleinen Heerde. Das ist Grosser Apostel Joseph Calasanctius a Matre Dei ... Anno 1749 den. 22. April ... vorgestellt von ... Neyss 1749. B. Śl. sygn. 222978 I.
154. Weltzel Joannes Franciscus: Der Seelige Josephus Calasanctius á Matre Dei ... Seelig = Sprechung ... vorgetragen Ab ... [kzanie]. Neyss 1749. B. Śl. sygn. 222981 I.
155. Wločka Matthæus: Weisheit und Woltätigkeit das glücklichste Loos der Regenten. An dem ... Geburtstage ... Friedrichs des II ... Neyss 1783. B. Śl. sygn. 227669 I.

Bibliografia

- Bandtkie Jerzy Samuel: *Historia drukarń krakowskich*. Kraków 1815.
- Bandtkie Jerzy Samuel: *Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim*. T. 1—3, Kraków 1826.
- Barycz Henryk: *Między Nysą a Krakowem. Szkoła w Nysie w promieniach Uniwersytetu Krakowskiego w dobie Odrodzenia*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 26: 1971, nr 4, s. 435—451.
- Barycz Henryk: *Ślązacy w polskiej kulturze umysłowej. Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk* T. 2, Wrocław—Warszawa 1948.
- Bibliografia literatury polskiej* Nowy Korbut. T. 2—3. Piśmiennictwo staropolskie. Warszawa 1964—1965.
- Biblioteka Śląska 1922—1972*. Pod red. Jana Kantyki. Katowice 1973.
- Brown Józef: *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego*. Poznań 1862.
- Burbianka Marta: *Z dziejów drukarstwa śląskiego w XVII wieku*. Wrocław 1977.
- Drejewicz Stefan: *Z przeszłości „Śląskiego Rzymu”*. „Wiedza i Życie” 1960, nr 9, s. 569—570.
- Dziewulski Władysław: *Dzieje rozwoju miasta Nysy*. „Kwartalnik Opolski” R. 2: 1956 nr 4, s. 17—45.
- Encyklopedia Wiedzy o Książce*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1971.
- Estreicher Karol: *Bibliografia polska*. T. 12—34, Kraków 1891—1951.
- Galien W.: *Jahresbericht des Realgymnasiums zu Neisse für das Schuljahr 1906/1907—1913/1914*. Neiss 1907—1914.
- Głombiowski Karol: *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678*. Wrocław 1953.
- Głombiowski Karol: *Polska literatura polityczna na Śląsku XVI—XVIII wieku. Studium z zakresu użytkowania książki*. Katowice 1960.
- Górska Barbara, Skura Adam: *Książka polska wydawana na Śląsku w XV—XVIII wieku. Katalog wystawy* Wrocław 1975.

- Grabski Władysław Jan: *300 miast wróciło do Polski. Informator historyczny 960–1960*.
Wyd. 3. Warszawa 1960, s. 294–330: Nysa.
- Historia Śląska*. Pod red. Karola Małczyńskiego. T. 1–2, Wrocław 1960–1970.
- Kębiński Janusz: *Nysa*. Wrocław. Warszawa 1972.
- Kocowski Bronisław, Burbianka Marta, Głombowski Karol: *Z dziejów książki na Śląsku*. Wrocław 1953.
- Kowalski Zbigniew: *Sesja popularnonaukowa w Nysie „Ziemia Nyska od zarania do czasów współczesnych...”* „Kwartalnik Opolski” R. 12: 1966, nr 3, s. 142–143.
- Łazinka Józef: *Nysa dawniej a dziś*. Opole 1949.
- Łomny Zygmunt: *Piękny jubileusz nyskiego Carolinum*. „Nowiny Nyskie” 1955, nr 10, s. 3.
- Łysik Stefan: *Nysa, miasto biskupie dawniej i dziś*. „Kalendarz Katolicki Śląska Opolskiego” 1947, s. 34–37.
- Małczyńska Kazimiera: *Dzieje starego papieru*. Wrocław 1974.
- Mandziuk Józef: *Biblioteka przy kościele św. Jakuba w Nysie*. „Roczniki Biblioteczne” T. 20: 1976, z. 1–2, s. 27–28.
- Mendykowa Aleksandra: *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku*. Wrocław 1975.
- Miasto Nysa. Szkice monograficzne*. Red. nauk.: Janusz Kroszel, [Oswald] Stefan Popiołek. Wrocław 1970.
- Moja rodzinna Nysa*. Red. Józef Klimczyk. Nysa 1968.
- Miasto Nysa, w którym kształcił się Michał Korybut Wiśniowiecki i synowie Sobieskiego*. „Nowiny Opolskie” R. 32: 1948, nr 48, s. 1.
- Ogrodziński Wincenty: *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*. Katowice 1965.
- 500-lecie polskiego słowa drukowanego ... Streszczenie referatów przygotowanych na Sesję Naukową*. Wrocław 1975.
- Popiołek [Oswald] Stefan: *Województwo opolskie*. W: *Miasta polskie w Tysiącleciu*. T. 2. Wrocław 1967, s. 174–176: Nysa.
- Racławicki Stanisław: *Renesans sędziwego grodu*. „Zachodnia Agencja Prasowa. Śląsk. Materiały” 1961, nr 16, s. 1–2.
- Rassmann Fr[iedrich] [Christian]: *Kurzgefasstes Lexicon deutscher pseudonymer Schriftsteller von der älteren bis auf die jüngste Zeit aus allen Fächern der Wissenschaften*. Leipzig 1971. Unveränderter fotomechanischer Nachdruck der Originalausgabe 1830.
- Rospond Stanisław: *Tysiąclecie ostoja polszczyzny śląskiej*. „Kwartalnik Opolski” R. 12: 1966, nr 4.
- Schönaich [Gustav]: *Die alte Bischofsstadt Neisse*. Opole 1935.
- Strzałkowski Kazimierz: *Liceum Ogólnokształcące w Nysie (1945–1966)*. Opole 1968.
- Strzałkowski Kazimierz: *Nysanie na Uniwersytecie Jagiellońskim w XV i na początku XVI wieku*. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. 13: 1970, nr 2, s. 247–257.
- Strzałkowski Kazimierz: *Polacy z Rzeczypospolitej w dziejach nyskiego Carolinum*. „Kwartalnik Opolski” R. 11: 1965, nr 2, s. 15–22.

- Strzałkowski Kazimierz: *Śladami polskości Nysy*. [W:] „Trybuna Opolska” 1968, nr 253, s. 4.
- Sześć srebrnych lilii. „Nowiny Opolskie” R. 34: 1950, nr 2, s. 4.
- Szejnkowska Helena: *Książka drukowana XV–XVIII wieku*, Wrocław—Warszawa 1983.
- Szymiczek Franciszek: *Akcja zabezpieczania bibliotek i księgozbiorów na Śląsku w świetle dokumentów i wspomnień własnych*. [W:] „Książnica Śląska” T. 20: 1975–1978 druk 1980, s. 26–63.
- Szymiczek Franciszek: *Akcja zabezpieczająca i rewindykacyjna na Śląsku*. „Bibliotekarz” R. 13: 1946, nr 5, s. 118–119.
- Szymiczek Franciszek: *Śląska Biblioteka Publiczna po wojnie*. „Zaranie Śląskie” R. 18: 1947, z. 1/2, s. 71–74.
- Szypowska Maria: „Śląski Rzym”. „Światowid” R. 5: 1965 nr 11, s. 5, 11.
- Tischbier Paul: *Hundert Jahre Realgymnasium Neisse*. Neisse 1932.
- Turoń Bronisław: *Z dziejów kancelarii biskupów wrocławskich w Nysie w latach 1601–1700*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 19: 1964, nr 1/2, s. 88–96.
- Urban W[incenty]: *Jan Feliks Ambroży Pedewitz, nyski bibliofil XVII wieku*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. T. 3: 1957, z. 2, s. 241–260.
- Wawrzyniak Czesław: *Publiczne biblioteki powszechne na Śląsku Opolskim 1945–1965*. Wrocław—Warszawa 1974.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. T. 1, 3, 10, Warszawa 1962, 1963, 1967.
- Zabezpieczanie księgozbiorów na ziemiach odzyskanych Górnego i Opolskiego Śląska. (Informacje oraz fragmenty z artykułów Franciszka Szymiczka i Czesława Koziola). „Zaranie Śląskie” R. 17: 1946, z. 1/2, s. 74–75.
- Zajączkowska Urszula: *Książka polska drukowana na Śląsku w XV–XIX wieku*. Opole 1982.